

Univerzita třetího věku jako součást celoživotního učení

Jana Šemberová

Diskuse, které se nejčastěji vedou o stárnutí, mají převážně demografickou či ekonomickou dimenzi. Populační stárnutí je však fenoménem širším, zejména pak lidským a sociálním. V konečném svém důsledku se dotýká každodennosti 1,86 miliónů současných seniorů, 2,75 miliónů těch, kteří jimi budou v roce 2020, a také všech ostatních.

Skutečnost, že se stále širší skupiny lidí dožívají díky obecným vědomostem o zdraví a schopnostem současné lékařské vědy vyššího věku, je obrovským triumfem lidskosti a skvělou známkou demokracie, neboť znamená, že mizí sociální nerovnost v umírání a před smrtí jsme si všichni rovni. Přestává již býti vyvolených. Kupodivu tento veskrze pozitivní fenomén má i svou „druhou“ stránku. Je vnímán jako problém, v jehož pozadí, stojí otázka, kdo zaplatí zdravotní a sociální zabezpečení. Sílicí trendy osočování a vylučování druhých z účasti na všeobecné pospolitosti, jež naši současnou společnost charakterizují, ohrožují základní empatie, solidaritu, tušení hodnot soudržnosti jedinců a skupin, hledání cest sblížení, jakožto obohacení se navzájem.

Zdravotní stav (dobré zdraví), sociální kontakty a přiměřené finanční zdroje považují senioři za nejvýznamnější životní hodnoty. Spokojenost, resp. míra spokojenosti s možnostmi, kterými v životě disponují a které považují za relevantní (biologickou involuci, choroby, sociální statut aj.) a těmi, které mají pod kontrolou a podléhají jejich volbě (jako výběr přátel, způsob trávení volného času aj.), vypovídá o kvalitě jejich života. Důstojné místo v hierarchii hodnot přisuzují sebeutváření, vzdělávání a sebevýchově, hledání optimální životní cesty v situacích rozhodování a volby. Senioři, kteří usedají do univerzitních lavic, aby se zapojili do programu celoživotního vzdělávání, představují dnes již nepřehlédnutelnou vitální skupinu s obrovskou sociální potencií. Reálně jinou, než ji vidí ti, kdo do této skupiny nepatří.

Koncepce celoživotního učení, formulovaná paralelně mezinárodními organizacemi UNESCO (1996), OECD (1996, 1998) a Evropskou unií (1995, 1997) mění tradiční pojetí vzdělávání. Přesahuje školní učení, časově omezené na určitý věk a určité instituce, nabízí možnosti k vzdělávání z nejrůznějších zdrojů. Zahrnuje veškeré učení a poznávací aktivity člověka v průběhu jeho života.

Specifickou úlohu v celoživotním učení plní univerzity třetího věku. Jsou spjaty s vysokými školami a otevřeny širší veřejnosti a jejím vzdělávacím potřebám. Poskytují všeobecné, zájmové a neprofesní vzdělávání na vysokoškolské, univerzitní úrovni lidem vyššího věku. Obsah vzdělávání (kurikulum projektované v ucelených programech), formy a prostředky edukace podřizují poznávacím, duchovním a sociálním cílům a záměrům univerzity třetího věku. Zohledňují zdravotní stav seniorů, mentální úroveň i životní situace, nabízejí jim alternativní možnosti i přístupy ke vzdělávání. Průběžné i závěrečné hodnocení, evaluace edukačních výstupů a projektových úkolů je jejich nedílnou součástí.

Nabídka vzdělávacích programů a oborů univerzity třetího věku na českých vysokých školách (21) s více než čtyřmi tisíci seniory je rozmanitá a značně diferencovaná. Zahrnuje jak „osvědčené“ cykly populárně naučných fakultativních přednášek a doprovodných akcí pro „volný“ čas, tak i ucelené vzdělávací programy (nejčastěji dvou až tříleté), inovační kurzy (počítačové, cizojazyčné, kurzy na podporu fyzické a psychické kondice aj.) a projekty na podporu učení v seniorském věku a v mezinárodních týmech (Socrates-Grundtvig). Profil a vnitřní organizaci, včetně podílu jednotlivých fakult vysoké školy na její tvorbě a realizaci dokládají kurikulární dokumenty.

Historie českých univerzit třetího věku začíná v roce 1986. Jejich vznik byl spojen s Československým červeným křížem a Československou gerontologickou společností, ústředním tématem vzdělávání se stalo zdraví a jeho prevence. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta představila první ucelený zdravotně sociální obor *Péče o člověka a jeho zdraví* v roce 1992. V roce 2000 předložila projektový záměr univerzity třetího věku pro vstup do evropského projektu "Self-organised Learning in Later Life, A Socrates-Grundtvig project with six European partners" a nově koncipovaný program *Péče o člověka ve zdraví, nemoci a tísní* obohatila v jeho speciální části o dva výběrové moduly (1,2). Přijala téma Životní styl a životní prostory v Evropě, dříve a nyní a definovala po dohodě s partnerskými studijními skupinami seniorů výzkumné úkoly. Sestavila tři „podpůrné“ tematické bloky.

První blok otevřel téma přirozeného a sociálního světa a místa, které v něm zaujímáme. Jde o svět našeho prožívání a základního vztahování k světu, který objevujeme a uchopujeme postupně v průběhu každodenního života. Ve světě každodennosti se odvíjejí naše vztahy, včetně vztahů k poznání a k obrazu světa, jak ho podává věda. K přirozenému světu patří náš domov (rodinný, místní, krajový, národní, evropský), místo důvěrné obeznámenosti a úběžný bod našeho zakotvení, čas osobního prožívání a naladění (Patočka 1970, 1992). Hledání identity znamená hledání místa ve světě, ať už jde o člověka, národ nebo společenství žijící na určitém místě a hledající svůj vztah k okolním společenstvím, vůči nimž se identifikuje svou rozhraničeností a porozuměním sobě. Usilovat o identitu znamená porozumět sobě i porozumět smyslu světa, ve kterém žijeme (Pešková 1984).

Žijeme v Evropě, dokonce v jejím středu, jsme obklopeni evropskou kulturou. Evropa je jedním z atributů našeho života. Má své zdánlivě stabilní a historii prověřené stránky (společné dědictví, hodnoty a tradice), stejně jako stránky proměnlivé (životní styl, historické mutace). Pochopení obecných duchovních hodnot společných všem evropským národům je cestou k hledání podstaty evropanství i k evropskému sjednocování (Lehmanová 1996).

Problematika každodennosti z pohledu filozofie, psychologie, sociologie a chápání Evropy jako komplexu času, prostoru a kultury a jejich souvislostí (Palouš 1998, Popper 1998, Shennan 1994) byla specifikována ve speciální části programu přednáškami výběrové řady „*Člověk a jeho svět*“ (člověk v rodině; člověk, jídlo a chléb; člověk a stůl; proměny usednutí ke stolu; člověk, dům a byt; bydlení, uzavřené, otevřené a veřejné prostory), „*Architektonika*“ (umělecko-historický a stavebně historický rozbor městských objektů a domů, urbanistická řešení městských čtvrtí) a „*Architektura*“ (bydlení, byty"ušité" pro uživatele), dále semináře, cvičení a exkurze v bloku „*Knihovní fondy*“; „*Archivní prameny a jejich využití*“.

Druhý tematický blok byl výzkumný. Otevřel problematiku empirického výzkumu společenskovedních jevů, charakterizoval hlavní etapy, zmínil týmový výzkum jako vyšší formu výzkumu založeného na dělbě práce, kdy každý člen týmu přispívá společnému dílu nezastupitelným příspěvkem. Upozornil na úskalí společenských věd, na složitost jevů a vzájemnou závislost proměnných, které na člověka a jeho prostředí působí a které lze jen obtížně zachytit prostředky, jimiž disponuje. Poznatky o kvantitativním a kvalitativním výzkumu, o výzkumných metodách a technikách (dotazník, etnografické interview, výzkum životního příběhu) vybraných s ohledem na jejich využití v hlavním projektovém úkolu a informace, jak údaje získat, zpracovat, vyhodnotit a následně interpretovat, prezentoval v tzv. minimu z metodologie výzkumu.

Třetí tematický blok byl věnován komunikaci, komunikování technickými prostředky, komunikování požadavků, nároků i vzájemného porozumění a tolerance. Komunikativní rozměr člověka v pozdějším věku, schopnost a dovednost komunikovat napomáhá orientaci, předcházení střetům, hledání a nalézání konsensu v dění současného světa. Vlastní výuka informatiky a výpočetní techniky (základní a výběrová), probíhala ve dvou semestrálních

kurzech paralelně se vzdělávacími a výzkumnými aktivitami seniorů. Směřovala k osvojení počítačové dovednosti a „funkční“ gramotnosti, schopnosti aktivně zacházet s informacemi – získávat je, kdykoliv je to zapotřebí, adekvátně je komunikovat a účelně využívat. Kooperativní program soustavně poskytoval informace o postupu práce a řešení úkolů, o studijních skupinách i každém účastníku a jeho podílu na zvládnutí společného evropského úkolu. Vlivné učební prostředí otevřelo možnosti k rychlé komunikaci a tvořivému zpracování výsledků, umožnilo i přímý interaktivní dialog (e-mail, domácí a ústřední internetové stránky SoLiLL, Chat).

„Učící se skupiny společně a přes Internet“ využily efektivně i čas k prezentaci výsledků. Ulmská konference (European Workshop „Learning together over the Internet“, 15.-18. 2001, ZAWiW, University of Ulm, Germany) představila projekt SoLiLL – Self-organised Learning Later in Life, studijní skupiny starších lidí z šesti evropských univerzit a klíčové oblasti jejich studijního a výzkumného zájmu „Kultura chleba. Chléb v proměnách času, místa a kultury“ a „Kultura bydlení. Bydlení ve stáří a v historickém centru města“. Dvacet sedm příspěvků přednesených na konferenci, tři plenární zasedání, workshopy a panelové diskuse předčily očekávání všech účastníků, kteří se vzděláváním dospělých a starších lidí profesně a zájmově zabývají. Národní konference, zejména v Ulmu (2000, 2001) a Vicenze (Itálie, 2001) a závěrečná na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích (2002) vytvořily prostor k setkávání, komunikaci a prezentaci jedinečných prací. Vytvořily prostor i čas k neformálním aktivitám. Otevřely vzdělávání a univerzity směrem k městu, regionu a Evropě. Jejím aktérům přinesly nejen poznatky, ale i nové prožitky, nové zkušenosti a nový dialog.

Otevřené vzdělávání náleží k celoživotnímu vzdělávání, je prostředkem, nástrojem a mostem spojujícím všechny jeho formy, projevy a momenty učení. Výběrovým skupinám starších lidí, kteří jsou schopni akceptovat vysokou školu s jejími výraznými atributy a jsou otevřeni učení a vzdělávání, dává šance k seberealizaci. Učí je komunikovat, klást „světu“ otázky, nově se projevovat a využívat vlastní životní zkušenosti. Ukazuje jim cestu k duševní pohodě a ke zdraví. Tím nastává ona harmonizace člověka a světa. Vzdělávání se svou dimenzí časovosti se stává celoživotní programem překračujícím meze institucí, programů a metod, kterými je ohraničila staletí.

Literatura:

LEHMANNOVÁ, Z. (ed.) *Výchova k evropanství : kulturní historické souvislosti evropského procesu*. Praha: VŠE, 1996.

LITERACY, Economy and Society. OECD. Statistic Canada 1995.

Literacy in the Information Age. OECD. Canada 2000.

MAREŠ, J. *Styly učení žáků*. Praha: Portál, 1998.

PALOUŠ, R. Filosofie jakožto výchova. *Pedagogika*, 1998, roč. 48, č.2, s. 106-112.

PATOČKA, J. *Evropa a doba poevropská*. Praha : Oikumene, 1992.

PEŠKOVÁ, J. Problém tradice a jejího vlivu na národní charakter. *Opus musicum*, 1984, roč. 24, 7 : II-III.

PETRÁŇ, J. *Dějiny hmotné kultury*. Praha : SPN, 1985.

POPPER, K. *Život je řešení problémů*. Praha : Mladá fronta, 1998.

RABUŠIC, L., MAREŠ, P. Je česká společnost anemická? *Sociologický časopis*, 1996, roč. 32, č. 2, s. 175-187.

SHENNAN, M. *Teaching about Europe*. Cassel : Council of Europe, 1994.

Příloha :

Univerzita třetího věku v mém životě

Miloslav Kohout

Univerzitu třetího věku jsem začal studovat v životním seni, v sedmdesáti šesti letech. Oslovil mě studijní program Péče o člověka a jeho zdraví na Zdravotně sociální fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, nadchly mě přednášky z medicínských oborů, filozofie, psychologie a sociologie.

Studoval jsem pilně a s plnou vážností. Pročetl jsem více než sedmdesát knih z nejrůznějších vědních oborů, vypracoval řadu seminárních prací a stanovisek k řadě společenskovedních témat. Především jsem ale sám sobě dokázal, že mám ještě dost životního potenciálu a vůle, abych studium se ctí zvládl.

Pozvánka k účasti na výzkumu studentů seniorů z šesti evropských zemí a univerzit třetího věku „zavinila“, že jsem svou osmdesátku oslavil ještě jako student. S radostí jsem ji přijal, stejně tak učinilo i dvacet šest dalších studentů. Lákalo nás téma, ale i metoda „učení výzkumem“.

Ponořili jsme se do studia tématu „Životní styly a životní prostory v Evropě, dříve a dnes“, vyslechli jsme řadu zajímavých přednášek a za dějinami každodennosti a hmotné kultury jsme vyšli do archivů, knihoven, rozhlasu, muzeí a národopisných spolků, ale i do úřadů státní a veřejné správy, za památkáři, ekonomy, správci majetku a také za vlastníky drobných historických nemovitostí.

Studovali jsme dějiny chleba, tradice, zvyky a obyčeje s ním spojené, v literárních pramenech a kulturních odkazech jsme šli po stopách národních dějin. Putovali jsme virtuálně po Evropě, abychom pochopili provázanost národních a evropských kulturních hodnot, hledali jsme vše, co nás spojuje i odlišuje.

Proniknout do tajů výzkumné práce a připravit se na terénní výzkum však znamenalo usednout k počítačům do učebny a cílevědomě se přeměňovat v počítačově gramotné lidi. Mnoho úsilí bylo třeba vynaložit ke zvládnutí „myši“, e-mailu, Internetu a dalších virtuálních vymožeností. Díky stylu výuky a osobní zkušenosti tutora seniora s výukou dospělých a starších lidí a znalostí úskalí, které přináší věk, strach z techniky a obavy o zdárný výsledek, jsme nakonec se ctí obstáli. Naše studijní skupiny byly připraveny komunikovat s partnery přes Internet.

Dokázali jsme zrealizovat tři výzkumné záměry a zpracovat údaje z dotazníkového šetření 427 respondentů do studie „Chléb v proměnách času, místa a kultury“.

Zaskočení radostí z výsledků „lopotné“ terénní práce jsme se pustili do dalšího bádání. Přijali jsme námět francouzských a holandských kolegů seniorů a návrh na zpracování programu „Revitalizace národních památek v historickém centru města“ a projektu „Bydlení ve stáří“. Přijali jsme úkoly i s tím, že výsledky budou zhodnoceny a porovnány s ostatními. Chtěli jsme v soutěži dobře obstát. Podařilo se.

A co říci na závěr? Studium univerzity třetího věku s programem SoLiLL (Self-organised Learning in Later Life, 2000-2002) splnilo naše očekávání. Přidalo nám „život k létům“, obohatilo nás o nové poznatky a zkušenosti, nabídlo nové kontakty a umožnilo virtuální setkávání se zajímavými lidmi.

Díky za všechny šance, které jsme beze zbytku využili. Díky za každý krásný den.